

**MALİ TEŞVİKLERİN YATIRIM KARARLARINA ETKİSİ:
SAKARYA İLİ ÖRNEĞİ***

Yrd.Doç.Dr.Harun Kılıçaslan

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Maliye Bölümü

harun@sakarya.edu.tr

Zeynep Kılıç

Doktora Öğrencisi

Sakarya Üniversitesi

betulzeynep@gmail.com

ÖZET

2012 yılında köklü bir değişikliğe uğrayan ve tek mevzuat altında toplanan Türk Teşvik Sistemi, devletin 2023 yılı hedefleriyle uyumlu olarak düzenlenmiş, bölgelerin gelişmişlik düzeyine göre çeşitli uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Mevcut teşvik sistemi bölgesel bazda düzenlenirken, Türkiye'deki coğrafi bölge ayrımından bağımsız olarak iller gelişmişlik düzeylerine göre 6 farklı bölgede sınıflandırılmıştır. En gelişmiş iller 1. Bölgede yer alırken, en az gelişmiş iller 6. Bölgede yer almıştır ve 1. Bölge en az teşvikten yararlanabilecek bölge olurken 6. Bölge en fazla teşvikten yararlanabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de uygulanan mali teşviklerin yatırım kararları üzerine etkileri 2. Bölgede yer alan Sakarya İli açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Teşviklerin yatırım kararlarına olan etkileri, sektör seçimi, bölge seçimi ve yeni yatırım kararı alma noktasında araştırılmıştır. Mülakat yöntemi ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulardan şu yargılara ulaşılmıştır. Sakarya ilinin bulunduğu 2. Bölgeye uygulanan yatırımlar, yatırımcıların kararlarını sektör seçimi, yatırımın yapılacağı il seçimi ve yeni yatırım kararı alma yönünden etkilememektedir. Yatırım teşvikleri yatırımcıların kararlarını yalnızca zamanlama açısından etkileyebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Teşvikleri, Yatırım Kararları, Yatırım Teşvikleri, Malî Teşvikler

* Bu çalışma, Yrd.Doç.Dr.Harun Kılıçaslan danışmanlığında Zeynep Kılıç'ın tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

THE EFFECT OF FISCAL INCENTIVES ON INVESTMENT DECISIONS: CASE OF SAKARYA PROVINCE

ABSTRACT

Turkish incentive system which underwent a radical change and which was brought together under a single legislation in 2012 was arranged according to 2023 targets of the government, and various practices were introduced according to the development level of the regions. The existing incentive system has been organized on a regional basis, and the provinces in Turkey have been categorized into 6 different regions regardless of their geographical locations. Most developed provinces were grouped in Region 1 where as the most least developed provinces were grouped in Region 6. Region 1 is where the least amount of incentives will be offered whereas Region 6 will receive the highest amount. This study explores the effects of fiscal incentives applied in Turkey on investment decisions based on the Sakarya Province grouped in Region 2. The effect of incentives on investment decisions was analyzed with regards to selection of industry, selection of region, and decision to make new investments. The following statements are found after interviews which are realized with interview method. Investments which are applied in Sakarya province in the 2nd region does not influence investor's decisions about selection of sector, provincial selection to do make a new investment and taking investment decisions. Investment incentives can influence the decisions of investors only in terms of timing.

Key Words: Tax Incentives, Investment Decisions, Investment Incentives, Fiscal Incentives

JEL Classification Codes: D92, O16, O23

1. Giriş

Mevcut yatırım teşvik sisteminin ana hedefleri; ithal bağımlılığı yüksek ürünlerin yurt içinde üretilmesinin sağlanması, üretim ve istihdamın artırılması, Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) yatırımlarının artırılması, yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, sanayinin organize bölgelere toplanması olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, stratejik kabul edilen bazı sektörler ve ithal ikamesi ürünlere sağlanan önemli teşviklerle, Türkiye'nin en büyük ekonomik sorunlarından biri olan cari açığın azaltılmasına yönelik tedbirler de alındığı görülmektedir. Teşviklerin alanlarının genişletilmesi, bölgesel desteklerin artırılması ve 2012 yılına kadar hiç uygulanmamış olan sigorta primi desteklerinin yeni teşvik araçları olarak kullanılması da hedeflenen ekonomik büyümeyi sağlamaya yönelik teşvik tedbirleridir.

Çeşitli amaçlara hizmet eden mevcut yatırım teşvik sisteminin temelini bölgesel teşvik uygulamaları oluşturmaktadır. Tüm teşvik araçları, mevzuatta belirlenmiş 6 bölgenin gelişmişlik düzeylerine göre değişen oranlarda uygulanmaktadır. Bu bölgeler, ekonomik açıdan en gelişmiş iller birinci sırada olmak üzere, gelişmişlik düzeylerine göre müteselsilen numaralandırılmıştır. Bölgelerin sırasına paralel olarak teşvik unsurlarından yararlanma çeşit ve oranları artış göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, mevcut yasal düzenlemelere göre teşvik bölgeleri içindeki sıralamada 2. Bölgede yer alan Sakarya ilinde uygulanmakta olan yatırım teşviklerinin, yatırım kararlarına olan etkilerini ölçmektir. Teşviklerin bölge seçimi, sektör seçimi ve yeni yatırım yapma kararlarına etkileri araştırılmıştır.

2. Türkiye’de Uygulanan Malî Teşviklerin Hukuki Çerçevesi

Türkiye’de mevcut yatırım teşvik sistemi 2009 yılında temellendirilen bölgesel teşvik uygulamalarının 2012 yılında genişletilmesi ve farklı uygulamalar eklenmesi ile köklü bir değişime uğramıştır. Mevcut yatırım teşvik sistemi ‘Bölgesel’ bir sistem olarak nitelendirilebilir. Sistemi bugünkü yapısına oturtan yasal düzenleme, 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 No’lu Bakanlar Kurulu Kararı (BKK)’nın 19.06.2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanması ile yürürlüğe girmiştir. Bu karara ek olarak 20.06.2012, 10.04.2014, 08.05.2014 ve 25.09.2014 tarihlerinde 4 adet uygulama tebliği Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Çalışmada 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 No’lu Bakanlar Kurulu Kararı öncesi uygulamalar önceki dönem, sonrası ise mevcut dönem olarak ifade edilecektir.

16.07.2009 tarih ve 27290 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2009/15199 sayılı BKK ve daha sonra da 28.07.2009 tarih ve 27302 sayılı Resmi Gazete’de Hazine Müsteşarlığı tarafından yayımlanan 2009/1 sayılı Tebliğ ile yürürlüğe giren teşvik uygulaması, ilk kez sektör bazlı bölgesel teşvik sistemini oluşturmuştur. Bu teşvik uygulamasında, 2. Bölgede; Balıkesir, Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada hariç), Aydın, Denizli, Muğla, Antalya, Isparta, Burdur, Kırşehir, Adana, Mersin olmak üzere 11 il yer almıştır. 19.06.2012 tarih ve 2012/3305 Sayılı BKK ile aynı sistem korunmak kaydıyla genişletilen teşvik uygulamasında bölge sayısı artırılarak 6’ya yükseltilmiştir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Sakarya ili, ilk teşvik uygulamasında 1. Bölgede yer almakta iken, yeni teşvik uygulamasında 2. Bölgeye alınmıştır. Bu yeni uygulamada, 2. Bölgede tanımlanan iller Sakarya ile birlikte; Adana, Aydın, Bolu, Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada hariç), Denizli, Edirne, Isparta, Kayseri, Kırklareli, Konya, Tekirdağ ve Yalova’dır. Yeni teşvik sisteminde bölge sayısı artırılarak bazı iller bir alt bölgeye kaydırılmış ve daha fazla destek unsurundan faydalanması sağlanmıştır. Bununla birlikte yeni sistemde asgari sabit yatırım tutarları düşürülerek, yatırıma katkı oranları 5 puan yükseltilmiştir. Tablo 1’de Sakarya ilinin bir önceki teşvik sisteminde yer aldığı 1. Bölge 42. Düzey ili olarak teşviklerden yararlanabileceği asgari sabit yatırım tutarları yer almaktadır.

Tablo 1: Sakarya İlinin Önceki Teşvik Sisteminde Bulunduğu 1. Bölge, TR42 Düzey Asgari Sabit Yatırım Tutarları

Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler	Asgari Sabit Yatırım Tutarı / Asgari Yatırım Kapasitesi
Madencilik ve taşocakçılığı yatırımları (1 inci grup madenler, mıcır, rödovanslı madencilik hariç)	1 Milyon TL
Gıda ürünleri ve içecek imalatı (teşvik edilmeyecek konular ve genel teşvik sisteminden yararlanacak konular hariç)	2 Milyon TL
Entegre hayvancılık yatırımları (entegre damızlık hayvancılık yatırımları dâhil)	süt inekçiliği entegre tesislerinde 500 büyük baş,

	büyük baş besicilik entegre tesislerinde 700 büyük baş/dönem
	süt ve et yönlü küçük baş entegre tesislerinde 2000 küçük baş/dönem
	kanatlı entegre tesislerinde 200.000 adet/dönem
Seracılık	25 dekar
Tekstil ürünleri imalatı (Kütlü pamuk, sentetik elyaf vb. konular hariç)	tekstilin aprelenmesi yatırımları için 15 Milyon TL, diğer yatırım konularında 2 Milyon TL'nin üzerindeki tevsii ve modernizasyon yatırımları
Derinin tabaklanması ve işlenmesi	1 Milyon TL
Döşemelik parke, kaplama, kontrplak, yonga levha, sunta, mdf vb. plakaların imalatı	5 Milyon TL
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	selüloz üretiminden başlamak kaydıyla entegre kağıt üretim tesisleri
İlaç / eczacılıkta ve tıpta kullanılan kimyasal ve bitkisel kaynaklı ürünlerin imalatı	5 Milyon TL
İç ve dış lastik imalatı	5 Milyon TL
Düz cam, düz camın şekillendirilmesi ve işlenmesi (çok katlı yalıtım camları hariç) çukur cam ve cam elyafı imalatı	5 Milyon TL
Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	5 Milyon TL
Makine ve teçhizat imalatı	5 Milyon TL (revolverler, tabancalar ve diğer silahlar için 1 Milyon TL)
Elektrikli makine ve cihazları imalatı	5 Milyon TL
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	5 Milyon TL
Motorlu kara taşıtı ve yan sanayi	motorlu kara taşıtlarında yatırım tutarı 50 Milyon TL
	motorlu kara taşıtları yan sanayi yatırım tutarı 5 Milyon TL
Demiryolu ve tramvay lokomotifleri ile vagonlarının imalatı	5 Milyon TL
Mobilya imalatı (sadece metal ve plastikten imal edilenler hariç)	5 Milyon TL
Oteller	3 yıldız ve üzeri
Öğrenci yurtları	100 öğrenci
Lisanslı depoculuk	2 Milyon TL
Eğitim hizmetleri (yetişkinlerin eğitilmesi ve diğer eğitim faaliyetleri hariç)	1 Milyon TL
Hastane yatırımı, huzur evi	100 kişilik huzur evi

Kaynak: (2009/15199 Sayılı BKK Ek1)

2012/3305 Sayılı BKK ile 2. Bölge kapsamına alınan Sakarya ili, bu bölgenin asgari sabit yatırım tutarlarına tabi olmuştur. Bu bölgede madencilik, bölgesel teşvik uygulamaları dışına çıkarılmış, bu sektördeki yatırımların sadece genel teşvik

uygulamalarından yararlanması öngörülmüştür. Tablo 2’de 2. Bölgede bölgesel desteklerden faydalanabilecek sektörler ve asgari sabit yatırım tutar veya kapasiteleri bulunmaktadır.

Tablo 2: Mevcut Dönemde 2.Bölgede Bölgesel Desteklerden Yararlanabilecek Sektörler ve Asgari Sabit Yatırım Tutarları/Kapasiteleri

Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler	Asgari Sabit Yatırım Tutarı / Asgari Yatırım Kapasitesi
Entegre damızlık hayvancılık yatırımları dâhil olmak üzere entegre hayvancılık yatırımları (dipnot 5'te belirtilen asgari kapasite şartlarına uymayan yatırımlar hariç)	1 Milyon TL
Su ürünleri yetiştiriciliği (balık yavrusu ve yumurtası üretimi dâhil)	1 Milyon TL
Gıda ürünleri ve içecek imalatı (dip not 6'da belirtilen yatırım konuları hariç)	2 Milyon TL
Tekstil ürünleri imalatı (dip not 8'de belirtilen şartları sağlamayan iplik ve dokuma yatırımları hariç)	Tekstilin aprelenmesi yatırımları için 10 Milyon TL, diğer yatırım konularında 2 Milyon TL
Derinin tabaklanması ve işlenmesi	1 Milyon TL
Derinin tabaklanması, işlenmesi (sadece İstanbul Deri İhtisas OSB ve Tuzla OSB'de yapılacak yatırımlar)	-
Bavul, el çantası, saraciye, ayakkabı vb imalatı	1 Milyon TL
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç), hasır ve buna benzer örülerek yapılan maddelerin imalatı	3 Milyon TL
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	10 Milyon TL
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	3 Milyon TL
Kimyasal Gübre ve Azotlu Bileşenlerin İmalatı	3 Milyon TL
Pestisit (haşarat ilacı) ve diğer zirai-kimyasal ürünlerin imalatı	3 Milyon TL
İlaç/eczacılıkta ve tıpta kullanılan kimyasal ve bitkisel kaynaklı ürünlerin imalatı	3 Milyon TL
Parfüm ile kozmetik ve tuvalet malzemeleri imalatı	1 Milyon TL
Patlayıcı madde imalatı	2 Milyon TL
İç ve dış lastik imalatı	3 Milyon TL
Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (cam ve cam ürünleri, fırınlanmış kilden kiremit, briket, tuğla ve inşaat malzemeleri, çimento, hazır beton ve harç hariç)	3 Milyon TL
Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (çok katlı yalıtım camları, kiremit, briket, tuğla, çimento, hazır beton ve harç hariç)	3 Milyon TL
Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (fırınlanmış kilden, kiremit, biriket, tuğla ve inşaat malzemeleri, çimento, inşaat amaçlı beton ürünleri, hazır beton, harç, çok katlı yalıtım camları hariç)	3 Milyon TL
Düz cam, düz camın şekillendirilmesi ve işlenmesi (çok katlı yalıtım camları hariç) çukur cam ve cam elyafı imalatı	3 Milyon TL

Düz cam, düz camın şekillendirilmesi ve işlenmesi (çok katlı yalıtım camları hariç) çukur cam, cam elyaf ve camdan elektrik izolatörleri ve seramik yalıtım malzemeleri imalatı	3 Milyon TL
Seramikten yapılan sıhhi ürünler, seramik yalıtım malzemeleri, seramik karo ve kalıdırım taşı imalatı	3 Milyon TL
İnşaat amaçlı beton ürünleri imalatı	3 Milyon TL
Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı; inşaat amaçlı beton ürünleri imalatı, kireç, alçı	3 Milyon TL
İnşaat amaçlı beton ürünleri imalatı ve ısı veya ses izole edici eşya ve karışımlar	3 Milyon TL
Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi, metal döküm sanayi	3 Milyon TL
Metal eşya	3 Milyon TL
Merkezi ısıtma radyatörleri ve kazanlarının imalatı, buhar kazanı imalatı (merkezi kalorifer kazanları hariç)	3 Milyon TL
Makine ve teçhizat imalatı	3 Milyon TL
Sınai kalıp	3 Milyon TL
Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı	3 Milyon TL
Elektrikli makine ve cihazları imalatı	3 Milyon TL
Radio, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	3 Milyon TL
Tıbbi aletler hassas ve optik aletler imalatı	1 Milyon TL
Motorlu kara taşıtı ve yan sanayi	Motorlu kara taşıtlarında yatırım tutarı 50 Milyon TL; motorlu kara taşıtları yan sanayinde yatırım tutarı 3 Milyon TL
Hava taşıtları ve motorlarının bakım ve onarımı	3 Milyon TL
Motosiklet ve bisiklet üretimi	3 Milyon TL
Mobilya imalatı (sadece metal ve plastikten imal edilenler hariç)	3 Milyon TL
Mobilya imalatı (sadece plastikten imal edilenler hariç)	3 Milyon TL
Oteller	3 yıldız ve üzeri
Öğrenci yurtları	100 öğrenci
Soğuk hava deposu hizmetleri	1.000 metrekare
Lisanslı depoculuk	2 Milyon TL
Eğitim hizmetleri (okul öncesi eğitim hizmetleri dâhil, yetişkinlerin eğitilmesi ve diğer eğitim faaliyetleri hariç)	1 Milyon TL
Hastane yatırımı, huzurevi	Hastane: 1 Milyon TL Huzurevi: 100 kişi
Akıllı çok fonksiyonlu teknik tekstil	1 Milyon TL
Atık geri kazanım veya bertaraf tesisleri	1 Milyon TL
Kömür gazı üretimi (sentez gazı)	50 Milyon TL
Seracılık	40 dekar

Kaynak: (2012/3305 Sayılı BKK'nın 2 No'lu ekinde yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Daha önce 1.Bölge kapsamında bulunan Sakarya İlinin 2.Bölgeye dahil edilmesi ile birlikte asgari sabit yatırım tutarları aşağı çekilmiş, bununla birlikte, teşviklerden yararlanabilecek sektörlerin sayısı artırılmış ve 23'ten 49'a çıkarılmıştır

Yukarıda yer almayan sektörlerde yapılacak 1 Milyon TL ve üstü yatırımlara ise genel teşvik uygulamaları kapsamında Gümrük Vergisi Muafiyeti ve KDV İstisnası uygulanacaktır.

İlgili BKK'nda teşvik edilmeyen ve teşviki şartlara bağlanmış olan konular hiçbir teşvikten yararlanmayacağı gibi, öncelikli yatırım konularındaki yatırımlar 5. Bölge teşviklerinden, OSB yatırımları ise bir alt bölge desteğinden yararlanacaktır.

3. Literatür

Türkiye'deki vergi teşviklerinin etkinliği ve çeşitli değişkenler açısından etkileri üzerine farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri olarak Acinöroğlu (2009), genel olarak teşviklerin etkinliği üzerine yaptığı çalışmada; yatırım indiriminin en etkin teşvik aracı olduğunu belirtmiştir. İhracata yönelik teşviklerin etkin olduğu kadar ülke ekonomisi üzerinde de olumlu etkileri olduğunu, bununla birlikte Türkiye'deki ihracata yönelik teşviklerin yetersiz olduğunu açıklamıştır.

Diğer bir çalışmada yatırım teşviklerinin rekabet koşulları altında özel kesim yatırımlar ve istihdam üzerine etkisini ekonometrik analiz yoluyla araştıran Yavuz (2010), yatırım teşviklerinin istihdamla ilişkisini sektörel olarak incelemiştir. İmalat ve tarım sektöründeki teşviklerin istihdamı da artırdığının, buna karşın enerji sektöründe böyle bir artış görülmediğinin açıklandığı çalışmada; enerji sektöründe yüksek nitelikli ama az sayıda personel ile yatırımın gerçekleştirebilmesini bunun gerekçesi olarak belirtilmiştir. Tarım faaliyetlerinde de teşviklerin istihdamı artırdığına değinen çalışmada, teşvikler ile istihdam arasında yüksek derecede bir pozitif ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Çiftçi ve Koç (2013) yaptıkları çalışmada, 1980-2011 yılları arasında verilen teşvik belgelerini, istihdama etkisi bakımından veri zarflama analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmada 80'li yıllarda özellikle kalkınmada öncelikli yörelerde teşviklerin istihdama olumlu etkileri olduğu belirtilmiş, 90'lı yıllarda bu etkinliğin azaldığı, 2000'li yıllarda ise etkinliğini kimi bölgelerde tamamen yitirdiği açıklanmıştır. 2010'lu yılların başında iken 2010 ve 2011 Ekim yılları içinde yapılan etkinlik skoru 2011'de bütün teşvik bölgelerinin istihdama etkin bir şekilde katkısını açıkladığını belirten çalışmada, ilerleyen yıllarda gösterilen başarının devam etmesi halinde teşvik belgeli yatırımların istihdama katkısının artacağı savunulmuştur.

Teşvik kredilerinin yatırımlara etkilerini araştıran Mordoğan (1998), yatırımların teşvik kredileri ile desteklenmesi durumunda toplam yatırım tutarını olumlu etkilediğini belirtmiştir. 1983-1995 yılları arasındaki GSYH içinde toplam tüketim ve yatırımların artış hızlarının incelendiği çalışmada, teşvik kredilerinin yatırım tutarlarına ve istihdamda artışa katkı sağladığı görülmektedir. Teşvik kredilerinde azalma olduğunda istihdamda da azalma olduğu görüldüğünden, teşvik kredileri ile yatırım ve istihdam arasında doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yatırım indirimi uygulamasının Türkiye'de 1997-2001 yılları arasındaki ekonomik etkilerini analiz eden Özkara (2005), ilgili yıllar arasında özel sektör sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkinin nötr olduğunu hesaplamıştır. Bulunan değerlerin söz konusu yıllarda yatırım indirimi uygulamasının özel sektör sabit yatırımlarının hacmini artırmada etkin olmadığını savunan Özkara, buna rağmen söz konusu

dönemde yatırım indirimi uygulamasının yatırımları yönlendirme noktasında önemli bir fonksiyon üstlendiğini belirtmektedir.

Teşviklerin bölgesel ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini ekonometrik model regresyon yöntemi ile analiz eden Yavan (2010), ampirik delillerle teşviklerin bölgesel ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve olumlu etkiler oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik politikalarının yatırımları artırdığı, bu anlamda başarılı olduğunun ileri sürüldüğü çalışmada, araştırma bulgularının teşviklerin yerel ve bölgesel düzeyde ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığı belirtilmiştir.

Sağbaş vd (2010), vergi teşviklerinin sektörel ve bölgesel etkilerini ölçmeye yönelik yaptıkları çalışmada vergi teşviklerinin çeşitli ekonomik değişkenleri farklı etkilediği ancak genelde anlamda teşviklerin amacına uygun olumlu etkileri tespit etmişlerdir.

Kılıçaslan (2005)’ın çalışmasında da vergi rekabeti olgusuna dikkat çekilerek küreselleşme ve bölgeselleşme hareketleri sonucunda ülkelerin yabancı sermayeyi çekebilmek için bir nevi mali teşvik hükmünde olan genel vergilerin düzeyinde rekabete girişikleri sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca en gerçekçi vergi teşvik önleminin düşük ve genel bir vergi yükü olduğu ifade edilmiştir.

4. Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye’de uygulanan teşviklerin yatırım kararları üzerine etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Üzerinde çalışılan konunun geniş ve çok yönlü olması nedeniyle 2. Bölgede bulunan Sakarya ili örneği üzerinde araştırma yapılmıştır.

Araştırma, birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan mülakat yöntemi ile yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat yönteminin tercih edildiği bu çalışmada, 10 soruluk bir soru seti oluşturulmuş, cevaplayıcıların ilgi ve bilgisine göre konuyla ilgili farklı sorular sorulmuş ve konu değişik boyutları ile ele alınmıştır.

Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi, hem belirli düzeyde standart hem de esnek bir görüşme tekniğidir. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve detaylandırılmasını sağlayabilir. Eğer kişi görüşme esnasında belli soruların yanıtlarını başka soruların içerisinde yanıtlamış ise araştırmacı bu soruları sormayabilir (Türnüklü, 2000: 547).

Hem konuya ilişkin doyurucu bilgi edinme, hem de belli bir seyri koruyabilmek amacıyla böyle esnek bir yöntemin tercih edildiği bu araştırma nitel bir araştırma olup, tarama modeline dayalı betimsel bir çalışma niteliğindedir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Sakarya ilinde yatırım yapmış ve yapmakta olan yatırımcılar teşkil etmektedir. Yatırımcılar, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası’na kayıtlı tüzel kişiliğe sahip işletmelerden oluşmaktadır.

Araştırmanın örneklemini ise, daha önce çeşitli yatırım teşvik unsurlarından yararlanmış ve halen yararlanmakta olan yatırımcılar ve buna ek olarak şu ana kadar

herhangi bir teşvikten yararlanmamış yatırımcılar oluşturmaktadır. Toplam 22 yatırımcı ile görüşme yapılmış ve bu yatırımcılara direkt olarak sorular yöneltilmiştir. Yatırımcıların teşvikler açısından sınıflandırılması Tablo 3'te mevcuttur.

Tablo 3: Mülakat Yapılan Yatırımcıların Yatırım Alanları ve Teşviklerden Yararlanma Durumları

Mülakat Kodu	Yatırım Alanı	Teşvik Yok	Genel Teşvikler	Bölgesel Teşvikler	İlk Yatırım Yılı	Son Yatırım Yılı
Y1	İnşaat Amaçlı Isı Yalıtımı	-	-	X	2013	2015
Y2	Atık Geri Kazanım Veya Bertaraf Tesisleri	-	-	X	1999	2013
Y3	Metal Eşya	-	-	X	2001	2014
Y4	İnşaat Amaçlı Isı Yalıtımı	-	-	X	2000	2014
Y5	Teşvik Edilmeyecek Gruptaki Turistik Tesis	X	-	-	2014	2014
Y6	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Gıda Sektörü)*	-	-	X	2000	2014
Y7	Endüstriyel Kapı İmalatı	-	X	-	2009	2013
Y8	Mobilya İmalatı	-	-	X	2004	2014
Y9	Madencilik (Mermer)	-	X	-	2002	2015
Y10	Perakende Ticaret	X	-	-	2006	2015
Y11	Motorlu Kara Taşıtı Yan Sanayii	-	-	X	1989	2013
Y12	Otelcilik (4. Yıldız)	-	-	X	2009	2014
Y13	Otelcilik (5. Yıldız)	-	-	X	2012	2012
Y14	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Gıda Sektörü)*	-	-	X	2003	2014
Y15	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Kimya Sanayii)	-	-	X	1976	2014
Y16	Mobilya İmalatı	-	X	-	2002	2012
Y17	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Süt Sanayii)*	-	-	X	1995	2015
Y18	Elektrikli Makine ve Cihazlar (Endüstriyel)	-	-	X	1988	2013
Y19	Perakende Ticaret	X	-	-	1975	2009
Y20	Tekstil Ürünleri İmalatı	-	-	X	2012	2015
Y21	TGB AR-GE İnovasyon (Sürdürülebilir Teknoloji)**	-	-	-	2014	2014
Y22	TGB AR-GE İnovasyon (Yazılım-Bilişim)**	-	-	-	2014	2014

Kaynak: Yapılan mülakat kayıtlarına istinaden düzenlenmiştir.

*OSB yatırımı.

**TEKNOKENT AR-GE yatırımı.

Örneklem seçiminde, teşviklerin yatırımcılar üzerindeki etkilerinin objektif olarak ölçülebilmesi için sektör ayırımına gidilmemiştir. Teşviklerden yararlanma hakkına sahip olduğu halde yararlanmayan yatırımcılarla görüşme gerçekleştirildiği gibi, teşvik edilmeyen sektörlerdeki yatırımcılarla da görüşme yapılarak teşviklere bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Teşviklerden yararlanan yatırımcıların geçmiş yıllarda yatırım yapmış olup, halen yatırım yapmaya devam eden ya da yatırım projeleri olan kişilerden seçilmesine dikkat edilmiştir. Böylelikle teşvik sistemindeki değişikliklerin de yatırımcıların kararları üzerindeki etkilerini değerlendirmek mümkün olmuştur.

5. Veri Toplama Araçları, Süreci ve Analizi

5.1. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak, yatırımcıların teşviklere bakış açısını ve teşviklerin yatırım kararlarındaki etkisini ölçmek amacıyla 10 sorudan müteşekkil bir soru seti hazırlanmıştır. Bu sorular yatırımcıların sektör tercihi, bölge tercihi, yeni yatırım yapıp yapmama kararları üzerinde teşviklerin etkisi olup olmadığını ölçme amacıyla tematik olarak şekillendirilmiştir. Araştırma öncesi 2 yatırımcı ile görüşülerek soruların yeterli olup olmadığı ve mülakat süresinin ortalama tahmini yapılmıştır. Bu şekildeki pilot görüşmelerden sonra yapılan görüşmelerde veriler, not tutma ve ses kaydı şeklinde toplanmış ve buna göre yorumlanmıştır.

5.2. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Literatür taramalarında araştırma konusu ile ilgili kitaplar, dergiler, makaleler incelenmiş olup, internet dokümanları taranmıştır. Konunun özü gereği mevzuatla iç içe olması nedeniyle, çok sayıda kanun, BKK ve bakanlıkların internet sitelerine müracaat edilmiştir. Literatür taramalarından elde edilen bulgular çalışmanın ilgili bölümlerinde mevzuatla birlikte değerlendirilmiş ve ilgili kısımlarda alıntılar yapılmıştır.

Daha sonra gönüllülük esasına dayanarak, çeşitli yatırımcılar ile irtibata geçilmiş, randevular alınmış ve yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde yatırımcılara firmalarının ve kendilerinin isimlerinin herhangi bir şekilde açıklanmayacağını güvencesi ve görüşmelerin ses kayıtlarının alındığı bilgisi verilmiştir. En kısa mülakat 37 dakika, en uzun mülakat ise 90 dakika sürmüştür. Görüşmelerin tamamında ses kaydı alınmamış, not tutulabilen bölümler geçildikten sonra, görüş ve yorumlara dayalı sorulara geçildiğinde ses kayıtları alınmıştır.

Toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Verileri açıklayabilecek genel kavram ve ilişkilere ulaşılması amaçlanmıştır. Yatırımcıların eğitim durumları, iş tecrübeleri, yatırım yaptıkları sektörler, konuyla ilgili bilgi düzeyleri dikkate alınarak verilen cevaplar kategorize edilmiştir.

Mülakat çalışmasında, bu tekniğin sınırlılıklarından biri olan, tekniğin zaman alması ve işletmelere ilişkin ticari sır sayılabilecek konuların paylaşılmasından dolayı, örneklem büyüklüğü, görüşmeyi kabul eden işletme yetkililerinin sayısı ile sınırlı kalmıştır. Bazı işletme yetkililerinin teşvik uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmaması da, bazı mülakat verilerinin sınırlı kalmasına yol açmıştır.

6. Mülakat Bulguları

6.1. Yatırımların Teşvik Belgeleri Açısından İrdelenmesi ve Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde yatırımcıların Yatırım Teşvik belgesi hakkında görüşleri ve uygulamaları ele alınmıştır.

Sakarya ilinde sadece genel yatırım teşviklerinden yararlanabilen teşvik belgeli yatırım yapabilmek için alt sınır 1 Milyon TL'dir. Bölgesel teşviklerde sektörel olarak asgari sabit tutarları değişmektedir. Görüşme yapılan 22 yatırımcıdan 3'ü hiç bir teşvikten yararlanamayacak sektörlerde iken, 3 yatırımcının bulunduğu sektör genel teşvik uygulamalarından yararlanabilmekte, bölgesel teşviklerden yararlanamamaktadır.

Teşvik belgesi kapsamında olabilecek yatırımlar yapmış veya yapmakta olan 17 yatırımcıdan 11'inin teşvik belgesi aldığı ya da tamamlama vizelerinin yapıldığı anlaşılmıştır. Kalan 6 yatırımcıdan 5'i teşvik belgesi yerine KOSGEB, TÜBİTAK gibi kurumların desteklerini daha uygun bulduklarından bu desteklerden yararlanmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Görüşme yapılan 22 yatırımcıdan 19'unun yatırım teşvik belgesinin ne olduğu, alım koşullarının neler olduğu ve nasıl bir uygulamaya tabi tutulduğu hakkında kapsamlı bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yatırımcıların, teşvik belgelerine yaklaşımını, mülakat yapılan yatırımcılardan biri ile aşağıdaki diyalog net bir şekilde yansıtmaktadır:

Araştırmacı: Yatırım teşvik belgeniz var mı?

Y.4: Hayır yok.

Araştırmacı: Yapmış olduğunuz yatırımlar 1 milyon TL'nin üzerinde olduğu için teşvik belgeli yatırım kapsamında değerlendirilebiliyor. Bu konuyla ilgili bilgi sahibi misiniz?

Y.4: Evet bilgi sahibiyim ancak almayı düşünmedim.

Araştırmacı: Neden düşünmediniz?

Açık söyleyeyim yatırım teşvik belgelerinin bu bölgede herhangi bir cazibesi yok. Bu konuda ciddi araştırmalar yapmıştık. Bu bölgedeki teşvikler, teşvik belgesi işlemlerini takip etmeye, onun prosedürlerini yerine getirmeye ve dokümantasyon yükünü çekmeye değmez.

"Yatırım teşvikleri hakkında herhangi bir danışmanlık hizmeti alıyor musunuz ya da hiç aldınız mı?" şeklinde yöneltilen soruya da, yatırımcıların 9'u almadıklarını belirtmiştir. Bunun dışındaki yatırımcılar da danışmanlık hizmeti aldıklarını, bununla birlikte yatırım teşvik belgesi işlemleri için de takip işlemlerini dışarıdan hizmet olarak ayrıca satın aldıklarını belirtmişlerdir. Bu yatırımcılar teşvikli yatırımlar için danışmanlık hizmetini tercih ettiklerini fakat KOSGEB, TÜBİTAK, TEKNOKENT gibi projeye dayalı yatırımlarda kendi kurdukları ekiplerin ya da AR-GE departmanlarının proje yaptığını, dışarıdan bu konuda hizmet almayı tercih etmediklerini belirtmişlerdir.

Yatırım teşvik belgesi ile ilgili hiç danışmanlık hizmeti almayan 9 yatırımcıdan 5'inin teşvik belgesi ile sınırlı bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Diğer 3 yatırımcı belge hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte, yaptıkları yatırımlar teşvik belgesi kapsamında olmadığından danışmanlık hizmeti almadıklarını belirtmişlerdir. Bu yatırımcıların faaliyet alanları teşvik edilmeyecek yatırım kapsamındadır. Yapmış olduğu yatırım türü nedeniyle bir alt bölge desteklerinden yararlanabilecek olan bir yatırımcının hiç teşvik belgesi danışmanlığı almadığı ve teşvik belgesi almadığı öğrenilmiştir. Bunun üzerine aşağıdaki diyalog gerçekleşmiştir:

Araştırmacı: Belirttiğiniz yatırımlarınızın türü itibarıyla, kurmuş olduğunuz fabrikanın tüm makine ve teçhizatını teşvik belgesi kapsamında KDV istisnasından yararlanarak satın alabilirdiniz. İthal ettiğiniz ekipmanlar için de Gümrük Vergisi Muafiyetinden yararlanma hakkınız vardı. Buna ilave olarak bu bölgede diğer

yatırımlara uygulanmadığı halde, bulunduğunuz sektördeki yatırımlara uygulanan faiz desteğinden de yararlanabilirdiniz. Bu konuda bilginiz var mıydı?

Y.2.: Bu kadar çok teşvikten yararlanabileceğimizi bilmiyordum. Şu an bu beni üzdü. Vergi desteklerinden ve finansman desteğinden yararlanarak üretim hacmimizi artıracak ilave yatırımlar yapabiliydik. Bundan sonraki yatırım kararlarımda önce bu konuda danışmanlık alacağım kesin.

Yukarıdaki diyalog lisansüstü eğitim yapmış olan bir yatırımcı ile gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan yatırımcılar içinde üniversite eğitimi almamış olan 6 kişi bulunmaktadır. Ancak bu yatırımcılar konuyla ilgili danışmanlık hizmeti aldıklarından dolayı teşvik belgeli yatırımlar hakkında kapsamlı bilgiye sahiptirler. Yatırımcıların yatırım teşvikleri konusunda bağlı oldukları ticaret odaları aracılığı ile güncel bilgilerden sürekli haberdar edildikleri de görülmektedir.

6.2. Yatırımcıların Sektör Seçiminde Teşviklerin Etkisi Üzerine Bulgular

22 yatırımcı ile yapılan mülakatlarda, yatırımcıların tamamı sektör seçiminde teşviklerin hiçbir şekilde etkisi bulunmadığını belirtmiştir. Sektör seçiminde etkili faktörlerde yapılan fizibilite çalışmalarını, plan ve bütçeleri dikkate aldığını belirten yatırımcılar yatırım kararı alırken sektör seçiminde en önemli etkeni *sektörün gerektirdiği bilgi ve deneyime sahip olmak* olarak açıklamışlardır. Belirli bir sektörde uzun yıllar deneyim kazanmış ve finansman kaynaklarını farklı sektörlerle de yönlendirmeye başlamış olan 7 yatırımcı da, yeni yatırım kararlarında sektör seçimini etkileyen en önemli faktörün *sektör koşulları ve kârlılık durumu* olduğunu belirtmişlerdir. Mülakat yapılan yatırımcıların ortak ve kesin kanısı ise yatırım teşviklerine veya hükümet politikalarına güvenerek herhangi bir sektöre yatırım yapmanın kısa vadede kârlı gibi görünse de orta ve uzun vadede sürdürülebilir bir kârlılık sağlamayacağı yönündedir. Bu nedenle yatırım teşviklerini karar almada bir etken değil, kârlılığını artırmak ya da yatırım maliyetlerini azaltmak yönünde bir unsur olarak değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

6.3. Yatırımcıların Bölge ve Yatırım Yeri Seçiminde Teşviklerin Etkisi Üzerine Bulgular

2009 yılından beri Türkiye’de büyük değişime uğramış olan teşvik sisteminin temeli sektörel bazlı bölgesel uygulamalardır. Bölgesel teşvik uygulamalarının en önemli amacı bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizliğin giderilmesidir. Yatırım teşvik sisteminde Sakarya, ikinci en az teşvikten yararlandırılan bölgedir. Tablo 4’te mülakat yapılan 22 yatırımcının 2. Bölge tercihinde ve OSB/TEKNOKENT tercihinde teşviklerin etkisini gösteren veriler bulunmaktadır:

Tablo 4: Bölge ve Yatırım Yeri Tercih Öncelikleri

Mülakat Kodu	Yatırım Alanı	Sakarya Dışında Yatırım	OSB İçi Yatırım	2.Bölge Tercihinde Öncelik
Y1	İnşaat Amaçlı Isı Yalıtımı	Makedonya	-	Pazarın Durumu
Y2	Atık Geri Kazanım Veya Bertaraf Tesisleri	-	-	Sakaryalı Olmak
Y3	Metal Eşya	Adana	-	GSYH
Y4	İnşaat Amaçlı Isı Yalıtımı	-	-	Sakaryalı Olmak
Y5	Teşvik Edilmeyecek Gruptaki Turistik Tesis	-	-	Sakaryalı Olmak
Y6	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Gıda Sektörü)*	Bilecik	-	Pazarın Durumu
Y7	Endüstriyel Kapı İmalatı	-	-	Sanayinin Durumu
Y8	Mobilya İmalatı	-	-	Sakaryalı Olmak
Y9	Madencilik (Mermer)	-	-	Sakaryalı Olmak
Y10	Perakende Ticaret	İstanbul	-	Ulaşım
Y11	Motorlu Kara Taşıtı Yan Sanayii	-	-	Pazarın Durumu
Y12	Otelcilik (4. Yıldız)	-	-	İnsan Kaynağı
Y13	Otelcilik (5. Yıldız)	-	-	Sakaryalı Olmak
Y14	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Gıda Sektörü)*	-	Evet	İnsan Kaynağı
Y15	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Kimya Sanayii)	-	Evet	Sektörün Durumu
Y16	Mobilya İmalatı	-	Evet	Sakaryalı Olmak
Y17	Makine Ve Teçhizat İmalatı (Süt Sanayii)*	İstanbul-Niğde	Evet	Pazarın Durumu
Y18	Elektrikli Makine ve Cihazlar (Endüstriyel)	Gaziantep	Evet	Sakaryalı Olmak
Y19	Perakende Ticaret	Kocaeli	Evet	Pazarın Durumu
Y20	Tekstil Ürünleri İmalatı	-	Evet	Pazarın Durumu
Y21	TGB AR-GE İnovasyon (Sürdürülebilir Teknoloji)	-	-	TEKNOKENT
Y22	TGB AR-GE İnovasyon (Yazılım-Bilişim)	-	-	TEKNOKENT

Kaynak: Yapılan mülakat kayıtlarına istinaden düzenlenmiştir.

Yukarıdaki Tablo 4'te de görüleceği üzere mülakat yapılan yatırımcılardan 9'u yatırımlarında bölge tercihlerindeki önceliğin Sakaryalı olmak olduğunu belirtmişlerdir. Bölgeyi biliyor olmanın bölge seçiminde en önemli faktör olduğunu belirten yatırımcılar, yatırım için gerekli diğer bileşenlerin çok uygun olması durumunda bile bölgeyi bilmemenin yatırım için çok riskli bir yaklaşım olduğunu belirtmişlerdir. En büyük riskin insan kaynağı, pazarın durumu ve tedarik noktasında

olduğunu belirten yatırımcılar diğer bölgelerdeki teşviklerin yatırım yapmak için kendilerini her hangi bir şekilde motive etmeyeceğini söylemişlerdir. Sakaryalı olmadığı halde bu ilde yatırım yapmış olan 6 yatırımcı pazarın durumunun öncelikli neden olduğunu belirtmişlerdir. Diğer nedenleri de, ulaşım açısından stratejik bir noktada olması ve sanayinin durumunu bölge seçim nedenleri olarak saymışlardır.

Aslen Sakaryalı olup, Almanya’da uzun yıllar ikamet etmiş ve tekrar Sakarya’ya dönmüş olan bir yatırımcı da Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’nın ilgili bölgedeki payının bölge seçimi üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Bu yatırımcı Sakarya’da yatırım yapma nedeni açıklarken: “*Her ne kadar Sakaryalı olsak da, burada yatırım yapıyor olmamızın nedeni duygusal değil. Yaptırılmış olduğumuz SWOT analizlerinde de düşündüğümüz yatırımlar için sektörümüze yönelik en iyi bölgenin Sakarya olduğunu gördük*” demiştir. İlimizin stratejik konumu, büyük illere yakınlığı ve ticaret hattının tam ortasında olması, ulaşımın avantajlı olması nedeniyle burada konumlanmayı tercih ettiklerini belirtmiştir.

Yatırımcıların yeni otoyol ve liman projelerinin bölgenin tercih edilirliliğini artırdığını, kısa zamanda hem müşteri hem tedarikçiye ulaşmak için lojistik olarak bölgenin tercih edildiğini beyan etmişlerdir.

Özellikle satış sonrası desteğin önemli olduğu sektörlerdeki yatırımcılar, müşteriye verilen teminatlar doğrultusunda kendilerine en kısa zamanda ulaşabilecekleri bölgeleri tercih etmek durumunda olduklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle müşteri büyüklüğü ve yoğunluğuna göre yatırım yapılan yerin ulaşımın koşulları ve lokasyonunun bölge seçiminde belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Çok önemli ve büyük projelerde satış sonrası destek koşulları değerlendirilerek diğer bölgelere yatırım yapma kararı aldıklarını, yatırım kararını alırken teşviklerin sadece yatırımın maliyetini hesaplamada bir unsur olduğunu, bölge seçimine etki etmediğini açıklamışlardır.

Diğer bölgelerdeki yatırımlara uygulanan bölgesel teşvikler hakkında görüşleri sorulan yatırımcılardan sadece 1 tanesi, Sakarya dışındaki bölgelerle hiç ilgilenmediğini söylemiştir. Diğer yatırımcılar ise tüm yatırım bileşenlerinin uygun olması durumunda diğer bölgelerde yatırım yapmayı tercih ettiklerini/edeceklerini belirtmişlerdir. Fakat bunda salt teşviklerin itici güç olmayacağını beyan etmişlerdir.

Bunun dışında yatırımcılar, alt bölgelerde teşviklerin 1. ve 2.Bölge’den daha yoğun olduğunu bildiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, bunun kendilerinin yatırım kararları üzerinde bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Sadece 1 yatırımcı Gaziantep’te bir yatırım yaptığını belirtmiş, fakat bunda bölgedeki teşviklerin değil ailesinin Gaziantep’li olması ve bu bölgeyi biliyor olmasını gerekçe olarak göstermiştir.

5. ve 6. Bölge gibi teşviklerin üst düzeyde olduğu bölgelerde, teşvik uygulamalarından yararlanmak için yatırım yapmayı tercih edip etmeyecekleri sorusuna yatırımcıların tamamı olumsuz yanıt vermiştir. Herhangi bir bölgeye yatırım için gidildiğinde oradaki pazarın öncelikli olarak dikkate alındığını belirten yatırımcılar, kalkınmada öncelikli bölgelerde nitelikli personel sorunu yaşadığını bu nedenle, o bölgeye ancak çok iyi finansman yapısına sahip, büyük risk almayı göze alabilen yatırımcıların gidebileceğini ifade etmişlerdir. Alt bölgelere uygulanan yoğun teşviklerin adil bulunup bulunmadığı sorusuna da tüm yatırımcılar uygulamayı doğru buldukları şeklinde yanıt vermişlerdir.

Araştırmacı: Diğer bölgelerde uygulanan teşvikler hakkında bilgi sahibi misiniz?

Y.7: Evet, Diğer bölgelerin 1. Ve 2. Bölgelerin çok üzerinde teşvik aldığını biliyorum

Araştırmacı: Peki bu durumu adil buluyor musunuz, diğer bölgedeki uygulamalara nasıl bakıyorsunuz?

Y.7: Ülkenin bölgeleri arasındaki ekonomik dengesizliği kaldırmak üzere teşvikler uygulanmasını anormal bulmuyorum. Eğitim hayatım boyunca Almanya'da bulundum, orada yatırımlar da yaptım, halen de Almanya ile irtibattayım. Almanya'da bu tip teşvikler sürekli uygulanıyor. Şu an Doğu Almanya'ya uygulanan çok özel ve cazip teşvikler var. Bu politikanın Türkiye'de de uygulanmasını garipsemiyorum. Aksine olumlu buluyorum. Her ne kadar bizim yatırım yapacağımız bölgeler olmasa da, az gelişmiş bölgelere teşvik verilmesi ve oraların kalkınmasını doğru bir politika olarak görüyorum.

OSB dışında yapılan 17 yatırımdan 12'sinin, sektör itibari ile OSB kapsamında yapılabilecek yatırımlar olmadığı (otel, akaryakıt istasyonu, lojistik, madencilik, TEKNOKENT AR-GE vb) görülmüştür. Diğer 5 yatırımcıya yatırımlarını neden OSB'de yapmadıkları sorulduğunda, yatırımlarını 2000'li yılların başlarında yaptıkları bu nedenle ilk OSB'nin yeni kurulduğu zamanlarda planlama aşamasında dâhil olamadıklarını, daha sonrasında ise az sayıda bulunan arsa fiyatlarının yüksek olmasının yatırım maliyetlerini önemli ölçüde etkilediği için kendilerini OSB dışındaki alanlarda yatırım yapmaya yönelttiğini ifade etmişlerdir. Sakarya'da ikisi ihtisas olmak üzere toplam 7 OSB'nin kuruluş döneminde de Sakarya'da yeni bir yatırım yapmadıklarını belirtmişlerdir.

OSB'de faaliyet gösteren yatırımcılara, yatırım yeri tercihleri üzerinde teşviklerin etkisi olup olmadığı sorulduğunda, tamamı 2. Bölgede yer alan Sakarya ilini seçmelerinde teşviklerin herhangi bir etkisi olmadığını, yatırım yeri olarak OSB seçiminin ise tamamıyla teşvik temelli olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde TEKNOKENT'lerde bulunan yatırımcılar da yatırım yerlerini teşvik nedeniyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. OSB'de yatırım yapan 7 yatırımcı ve TEKNOKENT'te faaliyette bulunan 2 yatırımcı hariç, diğer yatırımcılar bölge ve yatırım yeri seçiminde teşviklerin tercihlerini hiç etkilemediğini, kararlar alındıktan sonra mevcut teşviklerden yararlandıklarını belirtmişlerdir.

6.4. Yatırımcıların Yatırım Kararları Almasında Etkili Olan Faktörler

Yatırımcılarla yapılan görüşmelerde, kendilerinden yeni yatırım kararları alırken hangi faktörlerden etkilendiklerine dair bir sıralama yapmaları istenmiştir. Yatırımcıların tamamı ilk kez girilecek bir sektör için kârlılığın en önemli unsur olduğunu belirtmişlerdir. Mevcut yatırımlarına göre değerlendirme yaptıklarında ise, kalifiye personel gerektiren sektörlerdeki yatırımcılar beşeri sermaye, otel, lojistik, nakliye gibi sektörlerde olan yatırımcılar ise sanayinin gelişmişlik durumunu ilk sıraya koymuşlardır. Yatırımcıların yapmış olduğu sıralamalarda ortaya çıkan sonuç aşağıdaki gibidir:

- Kârlılık
- Piyasa Koşulları, pazarın durumu
- Beşeri sermaye, insan kaynakları
- Yatırımın toplam tutarı

- Malzeme temini, tedarik.

Yatırımcılardan bu sıralamalara yatırım teşviklerini ilave etmeleri istendiğinde, 7 yatırımcı bunu yukarıda sayılan faktörlerin sonuna eklemiş, diğer yatırımcılar teşviklerin yeni yatırım kararı almada en son sırada bile etken olamayacağını belirtmişlerdir.

Araştırmacı: Yeni veya ilave bir teşvik uygulaması yürürlüğe girdiği zaman bu teşviklerin cazibesi yeni bir yatırım yapma üzerinde düşüncenizi tetikliyor mu?

Y.14: Yeni bir teşvik paketi açıklandığı zaman, ilgili bölümlerdeki çalışanlarımızı bu konuda araştırma yapmak üzere yönlendiriyoruz. Teşvikin muhteviyatını ve bizim sektörümüze yönelik herhangi bir avantaj sağlayıp sağlamadığını rapor etmelerini istiyoruz. Fakat işin gerçeği teşvik veriliyor diye yeni bir yatırım yapmaya karar vermiyoruz. Bizim zaten firma olarak 10 yıllık planımız mevcut ve her yıl bunu güncelliyoruz. Yeni teşvikler bize yeni yatırım kararı aldırılmaz fakat 10 yıllık kapasite artışı ile ilgili yatırım planlarımıza yönelik bir teşvik söz konusu olursa, yatırımın zamanını öne çekmek gibi bir etkisi olabiliyor.

Aynı yatırımcı, yatırım kararları alırken takip ettikleri süreci şu şekilde açıklamıştır:

“Yatırımlarımıza yönelik Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin çalışmalarını takip ediyoruz ve bunlara göre danışmanlarımızla forecast [öngörü] çalışmaları yapıyor, buna göre raporlar ve bütçeler hazırlıyoruz. Bu raporların içinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, önümüzdeki 10 yıla ilişkin politik tahminler, döviz kurlarının tahminleri, yatırım konumuza yönelik personel ihtiyaçları, rakiplerimizin ve piyasanın durumu gibi veriler yer alıyor. Bu raporların objektif olabilmesi için hem yurt içinden hem de yurt dışından değerlendirme firmalarından veriler satın alıyoruz. Bu veriler işlendikten sonra oluşan raporlar özet haline getiriliyor ve yönetime sunuluyor. Bu sonuçlara istinaden, üretim kapasitemiz, hangi bölgede yeni yatırım yapmamız gerektiği, satış-pazarlama ağının ne şekilde kurulması gerektiği, personel sayısı gibi konularda kararlarımızı alıyoruz. Şu an yapmış olduğumuz değerlendirmeler sonucu Gaziantep, Osmaniye, Adana bölgesinin yapı sektörüne yönelik büyük gelişim gösterdiğini görmekteyiz. Bu nedenle Adana’da bir şube açtık ve satış-pazarlama ağımızı, müşteri portföyümüzü o bölgede büyütmeye çalışıyoruz. Yeni bir yatırım kararı alırken teşvikleri de değerlendiriyoruz, ama sadece teşviklerin yatırım kararı almak için yeterli olmuyor, çok aşamalı bir sürecin sadece bir parçası olabiliyor.”

Görüşme yapılan yatırımcılardan 7’si ilk kez yeni teşvik sistemi kapsamında yatırım yapmışlardır. Diğer yatırımcılar ise muhtelif yıllarda, değişik teşvik sistemlerinde yatırımlarda bulunmuşlardır. Konuyla ilgili olarak da 2009 öncesinde şu anda uygulandığı gibi düzenli ve sürekli teşviklerin uygulanmadığını, teşvik süreçlerinin çok yoğun ve karmaşık olduğunu, bürokratik engellerin çok olduğunu ve devletin şimdiki gibi bir teşvik geleneğinin olmayışı dolayısıyla o dönemlerde teşvikleri araştırmanın getirisi küçük ve zaman kaybettirici bir unsur olduğunu belirtmişlerdir. Lojistik sektöründe faaliyet gösteren iki yatırımcı da, 24.04.2003-01.01.2006 yılları arasında uygulanan yatırım indirimi istisnası döneminde bu teşvikten yoğun olarak faydalandıklarını, ilgili yıllarda yatırımlarına hız verdiklerini ve vergi indiriminden yararlanan bu dönemde araç filolarını önemli ölçüde büyüttüklerini belirtmişlerdir.

16 yatırımcı, KOSGEB, TÜBİTAK, TEKNOKENT gibi projeye dayalı desteklerden faydalandıklarını ve bu yatırımlara uygulanan destek ve hibeleri, teşvik belgesine bağlı

teşviklerden daha önemli bulduklarını belirtmişlerdir. KOSGEB, TÜBİTAK gibi kurumların orta büyüklükteki işletmelere öncü nitelikte olduğu, özellikle KOSGEB'in yatırımcılardan talep ettiği stratejik yol haritasının firmalar için rehber statüsünde olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle işletmecilik anlamında vizyon geliştirmek için KOSGEB data bankına kayıt olmayı diğer işletmecilere tavsiye ettiklerini söylemişlerdir. Orta büyüklükteki işletmelerde, organizasyon şeması yapmanın, görev tanımı yapmanın, personele işleri delege etmenin, yatırımlar öncesi fizibilite çalışmaları yapmanın, geleceğe yönelik bütçe ve planlamalar oluşturmanın önemini bu kurumlar vasıtasıyla öğrendiklerini vurgulamışlardır. Özellikle yapılan bütçe, plan ve tahmin çalışmalarında konulan hedeflerin sonradan ölçümünü yapmanın kendilerini ve yönetici ve personeli çok geliştirdiğini ve geniş bir vizyon kazandırdığını anlatmışlardır.

KOSGEB ve TÜBİTAK destek ve hibelerinden yararlanan 16 yatırımcı, bu kurumlar ile yapılan çalışmalarda süreçle ilgili hiç problem yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bu kurumlarla son derece verimli çalışmalar yaptıklarını, gerek KOSGEB, gerek TÜBİTAK ile yaptıkları proje çalışmalarında son derece yapıcı geri bildirimler aldıklarını ifade etmişlerdir. Ve yatırımcıların tamamı burada yapılan proje çalışmalarında kurum çalışanlarının objektif ve sağlıklı değerlendirmeler yaptığını ifade etmişlerdir.

KOSGEB'in ihracata yönelik yurt dışı fuar katılım desteğinden yararlanan bir yatırımcı, yılda 12-13 kez yurtdışındaki fuarlara katıldıklarını, fuarlar konusunda istekli olduklarını ancak KOSGEB'den böyle düzenli destek almasalardı bu kadar yoğun fuar katılımı yapamayacaklarını belirtmiştir.

Yatırımcıların ortak kanılarından biri de, teşviklerin ilk bakışta cazip gibi görüldüğü ancak, orta ve uzun vadede işletmenin hayatını sürdürebilmesi için yeterli olmadığıdır. Bu nedenle, doğru sektör seçimi, doğru bölge seçimi, doğru planlama yapılmadığı takdirde teşviklerin aldatıcı olabileceğini, işletmelerin ömrünün uzun olabilmesi ve sürdürülebilir kârlılığa ulaşabilmeleri için yatırım kararlarının tüm unsurları ile birlikte değerlendirilip, teşviklerin sadece yatırım maliyetlerini azaltıcı bir faktör olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Dönem dönem, devletin bazı sektörlere önemli teşvikler vermesi ve bu sektörlerle ilgili ithalat kısıtlamaları getirerek iç piyasadaki arzı ön plana çıkardığı durumlarda, yatırımcılar için böyle bir yatırım ortamı iştah açıcı görüldüğünden, yeni ve çok iyi planlanmamış yatırımlar yapılmasının hem işletmelerin ömürlerinin kısa olmasına hem de ülke ekonomisine fayda getirmekten çok bir takım yatırımcıların bu dönemleri değerlendirerek, avantajların azaldığı noktada ilgili yatırımlardan çekilerek sakıncalı sonuçlar doğurabileceği görülmektedir.

Yatırımcıların tamamı, girmiş oldukları yeni yatırımlarda teşvikin öncelikli bir tercih nedeni olmadığını üzerinde durmuşlardır. Sektör ve bölge seçiminde diğer yatırım unsurları değerlendirildikten sonra teşviklerin artı fayda olarak görüldüğünü belirtmişlerdir. Özellikle uzun yıllara yayılan teşviklerle ilgili genel kanı, hükümet değişimi veya sair siyasi nedenlerle teşvik politikalarının değişebileceği ve bu nedenle teşviklere güvenilerek yatırım yapılamayacağı şeklindedir.

Araştırmacı: Yatırımlara yönelik devlet teşviklerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Y.4: Devlet teşviklerini bir nevi geçici piyango olarak düşünüyorum. Eskisine göre iyileşme var ama şu anda uygulanan teşvik politikası aç bir insana balık vermeye

benziyor. Oysa balık tutmanın öğretilmesi lazım. Hükümetler teşvik politikalarını belirlerken, yatırımın sürekliliğini sağlayacak tedbirleri de yatırımcıya aldirmalıdır. Bir yatırım devletin yardımı olmadığı zaman da ayakta durabilmelidir, bunun sağlanması lazım. Yoksa teşviklerin ülke ekonomisine de bir katkısı olmayacaktır.

Yatırımcılarda oluşan bir diğer genel kanı da finansman sağlayan teşvik çeşitlerinde ve hibelerde, yatırımcıların belirlenen sektörleri değil, mevcut diğer faaliyetlerini finanse etmek için teşvik edilen yatırım alanlarını araç olarak kullandıkları yönündedir. Bunun önüne geçilebilmesinin de teşvik edilen sektörlerle ilgili geribildirimlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi, denetlenmesi ve teşviklerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının takibi ile mümkündür.

TEKNOKENT'te faaliyet gösteren iki yatırımcı dışında görüşmeye katılan OSB içinde faal olan bir yatırımcının yan kuruluşu mevcuttur. TEKNOKENT'te AR-GE bölümü kurarak 6 kişilik bir ekiple AR-GE desteklerinden yararlandıklarını ve grup şirketlerine tüm projelerin buradan üretildiğini beyan etmiştir. Her 3 yatırımcının da TEKNOKENT faaliyetleri ile ilgili beyanları aynı şekildedir. Bu teşvikin, belgeli teşviklerden daha önemli olduğunu, burada teknolojik firmaların iç içe bulunmasının iletişim anlamında kendilerine yarar sağladığını, etkin proje üretebildiklerini ifade etmişlerdir.

Yatırımcılara, teşviklerin etkinliği hakkında ne düşündükleri sorulduğunda da, tamamı sektörel bazlı bölgesel teşviklerin sektör veya il seçiminde kendileri için bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Organize sanayi bölgelerindeki yatırımcılar, buradaki desteklerden dolayı il seçiminde etkili olmasa da, yatırım yeri için OSB'lerin seçiminde teşviklerin önemli olduğunu belirtmişlerdir.

7. Sonuç

Sakarya ili, ulaşım konusunda; ülkenin hemen her yanına ulaşımı sağlayabilen gerek karayolu gerekse demiryolu ağı bakımından kavşak noktasıdır. 2016 sonunda hizmete girmesi beklenen Karasu limanı ve komşu illerdeki hava limanlarına yakınlığı ile ilin ülkede bir lojistik üs haline gelmesi beklenmektedir. Gerek teknik altyapı, gerekse eğitim alanında ülkedeki birçok ile nazaran ileri bir konumda olan Sakarya'nın, mevcut üniversitesi ile de kalifiye işgücü yetişmektedir. İlde 1'i mobilya ihtisas, 1'i makine imalatçıları ihtisas, 5'i karma olmak üzere toplamda 7 adet organize sanayi bölgesi bulunmaktadır.

Yatırımcıları cezbeden koşulları ile Sakarya, 6 teşvik bölgesi içinde 2. Bölgede yer almaktadır. Mevzuatta gerekli asgari koşulları sağlayan yatırım konuları bölgesel teşviklerden yararlanırken, 1 Milyon TL asgari yatırım tutarını sağlayan ve teşvik edilmeyecek yatırım konuları arasında yer almayan diğer tüm yatırımlar genel teşvik uygulamalarından faydalanabilmektedir.

Bu çalışmada, Sakarya ilinde mevcut yatırım teşvik uygulamalarının yatırım kararları üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu çerçevede mülakat yapılan 22 yatırımcının önceden hazırlanmış sorulara verdikleri cevaplara istinaden çeşitli bulgular saptanmıştır. Görüşme yapılan yatırımcıların, yatırımlarının farklı büyüklükte olması, faaliyet alanlarının ve eğitim düzeylerinin farklı olmasına rağmen teşviklere bakış açılarının birbirleriyle büyük ölçüde uyumlu olduğu görülmüştür.

Teşvik belgeleri ile ilgili soru yöneltilen görüşmecilerden teşvik belgesi alma hakkı bulunan 17 yatırımcının 6'sının teşvik belgesi imkanlarından hiç faydalanmadıkları anlaşılmıştır. Bu yatırımcılardan 5'inin belgeye dayalı teşvikleri etkin bulmadıkları için hiç belge müracaatında bulunmadıkları, 1 yatırımcının iste teşvik belgesi ile sunulan teşvik imkanlarından habersiz olduğu görülmüştür. Teşvik belgesi alma hakkına sahip olmasına rağmen bu imkandan yararlanmayan 6 yatırımcıdan 5'inin TÜBİTAK, KOSGEB gibi kurumların desteklerinden yararlandıkları anlaşılmıştır.

Sektör seçiminde teşviklerin etkisi araştırıldığında; yatırımcıların tamamı tarafından teşviklerin hiçbir şekilde etkisi bulunmadığı belirtilmiştir. Sektör seçiminde, fizibilite çalışmalarını, plan ve bütçeleri dikkate aldığını belirten yatırımcılar, sektörün gerektirdiği bilgi ve deneyimin en önemli etken olduğunu belirtmişlerdir. Çeşitli alanlarda yatırım yapan ve tek bir faaliyet alanına bağla kalmayı tercih etmeyen 7 yatırımcı da yeni yatırım kararlarında yatırımın getirilerini göz önünde bulunduklarını belirtmişlerdir. Buna ilave olarak, sektör koşulları ve kârlılık durumuna göre uzun vadeli yatırım projelerini yönlendirdiklerini açıklamışlardır. Gerek yurtdışında gerekse yurt içinde farklı yatırımları olan yatırımcılar, siyasi ortam ve hükümet politikalarının her zaman değişken olabileceğini, bu nedenle yeni bir yatırım kararı alırken kısa vadede kârlı görünse de teşviklere dayalı olarak yapılacak yatırımların uzun vadede zararlı sonuçlara yol alabileceğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle yatırım teşviklerini karar almada bir etken değil, kârlılığı artırmak ya da yatırım maliyetlerini azaltmak yönünde bir unsur olarak değerlendirdiklerini açıklamışlardır.

Bölge ve yatırım yeri seçimi konusunda teşviklerin yatırım kararlarına etkisi araştırıldığında; Sakarya ilinin seçiminde genel veya bölgesel teşviklerin önemsenmediği, fakat OSB ve TEKNOKENT gibi alanların yatırım yeri seçim kararlarını ve yeni yatırım kararlarının zamanlamasını etkilediği görülmüştür. 22 yatırımcıdan 9'unun Sakaryalı olmak üzerinden bölge seçimi yaptıkları, 6 yatırımcının ildeki pazar koşullarını dikkate aldıkları, sanayi sektörüne yönelik imalat yapan 1 yatırımcının ildeki sanayileşmenin yüksekliğinden dolayı Sakarya ilini seçtiği, 1 yatırımcının kendi bulunduğu sektörün koşullarından dolayı tercih yaptığı, hizmet sektöründeki 2 yatırımcının ildeki insan kaynağı olanaklarını dikkate aldığı, 1 yatırımcının GSYH'yı dikkate aldığı, 2 yatırımcının ise TEKNOKENT olanaklarından yararlanmak için üniversitenin bulunduğu ili seçtikleri anlaşılmıştır. OSB'de faaliyet gösteren yatırımcılara, yatırım yeri tercihleri üzerinde teşviklerin etkisi olup olmadığı sorulduğunda, tamamı OSB seçiminin teşvik temelli olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde TEKNOKENT'lerde bulunan yatırımcılar da bu bölgeleri teşvik nedeniyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. OSB'de yatırım yapan 7 yatırımcı ve TEKNOKENT'te faaliyette bulunan 2 yatırımcı hariç, diğer yatırımcılar bölge veya yatırım yeri seçiminde teşviklerin tercihlerini hiç etkilemediğini, kararlar alındıktan sonra mevcut teşviklerden yararlandıklarını belirtmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere Sakarya ili bulunduğu teşvik bölgesi kapsamında bölge tercihlerini etkileyecek çapta yatırım teşviklerinden yararlanamazken, TEKNOKENT, OSB bölgeleri yatırım yeri seçimi konusunda etkili olabilmektedir.

Yatırımcıların yatırım kararları almasında teşviklerin etkisi araştırıldığında, Sakarya ilinde uygulanan genel ve bölgesel teşviklerin, yeni yatırımları tetiklemediği anlaşılmıştır. Yatırımcıların karar almasında teşviklerin etkisi sorulduğunda,

yatırımcılardan 7'si en son etken olacağını söylerken, diğerleri en son sırada bile etkili olmadığını belirtmişlerdir. Her ne kadar yeni yatırım kararı alma noktasında teşviklerin yatırımcılar üzerinde bir etkisi olmadığı görülmüş olsa da, teşviklerin yatırım kararlarının zamanının etkileyebileceği anlaşılmıştır. Bir yatırımcı uzun vadeli yatırım planlarına yönelik bir teşvik uygulamasının yürürlüğe girmesi halinde, yatırımın zamanını öne çektiklerini belirtmiştir.

Yatırımcıların büyük çoğunluğu, projeye dayalı desteklere teşvik belgeli olan desteklerden daha fazla önem verdiklerini açıklamışlardır. Bu kurumların süreçlerinin bürokratik anlamda daha kolay ve daha hızlı sonuç alınabilir olması dolayısıyla KOSGEB, TÜBİTAK gibi kurumların desteklerine daha çok öncelik verdiklerini belirtmişlerdir.

KAYNAKÇA

ACİNÖROĞLU, S. (2009), "Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı 2, s.147-169.

BAKANLAR KURULU KARARI, *Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı*, Tarih: 15.06.2012, Sayı: 2012/3305.

ÇİFTÇİ, H., KOÇ, M. (2013), "İstihdamın Artan Önemi ve Teşvik Belgeli Yatırımlar Etkinlik Analizi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 2, Sayı 6, s.19-41.

KILIÇASLAN, H. (2005), *Avrupa Birliği'nde Vergi Rekabeti*, İktisadi Araştırmalar Vakfı Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışma Dizisi – 2005/9, İstanbul.

MORDOĞAN, M. A. (1998), "Teşvik Kredilerinin Türleri Ve Yatırımlara Etkileri", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, s.57-72.

ÖZKARA, M. (2005), "4842 Sayılı Kanunla Yapılan Düzenlemeler Işığında Yatırım İndirimi Uygulaması ve Ekonomik Etkileri", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s.153-166.

SAĞBAŞ, İ., H. ŞEN ve A. KAYA (2010), *Devlet Yardımlarının Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Bölgesel ve Sektörel Analiz*, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları – 28, Ankara.

T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI, www.ekonomi.gov.tr.

TÜRNÜKLÜ, A. (2000), "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, s.543-559.

YAVAN, N. (2010), *Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği*, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Yayın No:27, Ankara.

YAVUZ, A. (2010), "Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Yatırım Teşviklerinin Rekabet Koşulları Altında Özel Kesim Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s.83-101.